

TA'LIM-TARBIYA - MA'NAVIYAT KO'ZGUSI

*O'zbekiston Respublikasi IIVning Xorazm akademik
litseyi o'qituvchisi*

Abdullayev Vahobjon Ruzmetovich

Annotatsiya: *Maqolada Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari haqida yoritilgan.*

Аннотация: *В статье рассматриваются взгляды восточных мыслителей на образование.*

Abstract: *The article discusses the views of Eastern thinkers on education.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim-tarbiya, kasb-hunar, komil inson, ma'naviy barkamol inson, ma'naviy madaniyat, umuminsoniy qadriyat, inson kamoloti.*

KIRISH

Pedagog olimlarning Sharq mutafakkirlari ijodida ta'lim-tarbiya, shaxs ma'naviy kamoloti masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlari pedagogika fanining rivojida muhim o'rni bor. Markaziy Osiyo allomalarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turadiki, bu bevosita inson kamolotini shakllantirishga omil bo'la oladigan hodisadir.

Sharq Birinchi va Ikkinchi Renessansi deb nomlangan IX-XV asr Markaziy Osiyo ma'naviy madaniyatining eng yuksaklikka ko'tarilgan, boy davri bo'lib, bu davrda ilm-fanning ikki yo'nalishi: birinchisi inson uchun tabiiy fanlardirki, u aql ko'zi bilan egallanadi, ikkinchisi bu fanlar inson tomonidan taqlid qilib o'rganiladi

Yaqin va O'rta Sharq xalqlari moddiy va ma'naviy madaniyatining qo'shilishi asosida hozirgi Markaziy Osiyo madaniyatining mahsus bir-biridan ajratilmagan ko'p qirrali qorishiq turi vujudga keldi. Bunday ko'p qirrali ilmiy qadriyatlarning maydonga kelishida Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (780-850), Ahmad alFarg'oniy (247-861), Ahmad ibn Abdulloh al - Marvaziy (IX asr), Abu Nasr Forobiy (870-950), Abu Ali Ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (975-1050) va boshqalarning xizmatlari katta bo'lgan.

AOSIY QISM

Inson axloqi aqlga, hulq va hatti-harakati esa ilm-fanni o'rganishga va ma'rifatga asoslangandagina ma'naviy kamolotga erishadi. Mutafakkir allomalarning fikricha, insonparvarlik g'oyalarning amalga oshishi, ma'naviy barkamollikka erishuv, chuqur bilim olish va ma'rifatli bo'lishga bog'liq. Shuning uchun ham ular ilmiylikni umuminsoniy qadriyat darajasida ulug'laydilar, jamiyatning barcha a'zolarini ilm egallashga chaqiradilar, ilmning inson ma'naviy hayotda tutgan o'rnini yuqori baholaydilar.

Forobiy pedagogik qarashlarida ta'lim-tarbiya haqidagi ta'limotini o'rganishda inson hislatlari to'g'risidagi falsafiy fikrlari nihoyat muhim ahamiyat kasb etadi. Forobiy o'zining falsafiy qarashlarida olamning tuzilishi, ruhiyati, moddiy va ma'naviy olamni o'rganishga ahamiyat beradi.

Forobiy ta'limotiga, inson barcha boshqa jismlarda bo'lmagan qobiliyat va kuchga-ruhiy quvvatga - aql va so'zlash qobiliyatiga ega, bu kuch uni tabiatdagi boshqa jismlardan ajratib turadi va uning ustidan boshqarish imkoniyatini berganligi namoyon bo'ladi.

Forobiy dunyoqarashida narsa hodisalarni bilish, inson aqlini bilim bilan boyitish uni ilmi, ma'rifatli qilish uchun xizmat qiluvchi ruhiy jarayonlarga alohida e'tibor beradi.

Forobiy o'zining "Baht-saodatga erishuv haqida", "Fanlarning tasnifi", "Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi to'g'risida", "Ilmlar va san'atlar fazilati" kabi ko'plab risolalarida insonning ma'naviy rivojlanishi ilm-ma'rifatga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy bilim umuminsoniy qadriyatlarni o'rganishning kaliti ekanligini alohida ta'kidlaydi. Ilm-ma'rifatli odam jamiyat taqdiri, insonlar taqdiri uchun kurashuvchan, barcha yomonliklardan uzoq bo'ladi. "Ilmning foydasi ochko'zlik bilan oltin-kumush to'plash uchun bo'lmay, balki u orqali inson uchun zarur narsalarga ega bo'lishdir".

Umuman, Abu Rayhon Beruniy ilm-fanning buyuk homiysi va muhlisi sifatida mamlakatning obodonchiligi ilm-fanning gullashida, odamning baxti esa uning bilim va ma'rifatida deb bildi. Beruniy yaratgan asarlarida u ta'lim-tarbiyaga doir she'r va hikmatlardan misollar keltirib, ular orqali har bir inson o'z qalbining farmoyishiga ko'ra xayr-ezgulikka intilishi, sun'iy obro', shuhrat qozonish uchun muruvvat va sharofat ko'rsatmasligi kerakligini ta'kidlaydi.

Yusuf Hos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy va nafosat tarbiyasiga doir fikrlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. U insonni ulug'laydi. Uning fikricha, insonning ulug'ligi aql-idroki, so'zlash qobiliyati, bilimi, o'quvi, hunarga egaligidadir.

Adib o'quv va bilimni farqlaydi: o'quv tug'ma ravishda inson ruhiyatida mavjuddir, bilim esa o'qish-o'rganish va mehnat tufayli egallanadi. Agar ularning har ikkisi o'zaro birlashsa, insonning qadri ortadi: Zakovat qayerda bo'lsa, ulug'lik bo'ladi, Bilim kimda bo'lsa, buyuklik oladi.

Yusuf Hos Hojib ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liq holda bo'lishini tavsiya etadi, o'g'il bolalarning bir necha san'at turlarini va hunarlarni tugal o'rganmog'i lozinligini ta'kidlaydi, bu - ularning kelajak hayotlari, jamiyat rivoji uchun zarurligini aytadi.

Yusuf Hos Hojib "Qutadg'u bilig" dostonida til odobi, rostgo'ylik, poklik, kamtarlik sevgi va vafo, muruvvat, sabr-toqat kabi fazilatlar hususida qilgan Hikmatli pandu-nasihatlar bilan kishilarni, yoshlarni har bir ishda aql-idrokli, o'zgalarga g'amxo'r va mushfiq bo'lishi, har bir ishni o'z o'rniga va o'z vaqtida ado etishga da'vat etadi. Bir so'z bilan aytganda, bugungi davr talabiga hamohang ravishda insonni komillikka hidoyat qiladi.

Abu Ali ibn Sino etika va axloqiy tarbiya masalalarini falsafiy-pedagogik asosida yoritib berishga harakat qiladi. U ayniqsa, oila tarbiyasida ota-onaning o'rniga alohida to'xtalib: "Bola tug'ilgach, avvalo, ota unga yaxshi nom qo'yishi, so'ngra esa uni yaxshilab tarbiyalashi kerak", deb maslahat beradi.

Al-Xorazmiy insonning hulq-atvori, hatti-harakati mantiqiy fikrlashga asoslangandagina mukammal shakllanishi mumkin, degan g'oyani ilgari suradi.

Alisher Navoiy nazdida ta'ma aralashgan yaxshilik hikmat, himmat insonning ma'naviy hissiyotiga salbiy ta'sir etuvchi holatdir. Ta'masiz yaxshilik qilish bu sahiylikdir. Odamgarchilikning eng yuksak belgisi sahiylik va himmatdir. Yuksak insoniylikning o'lchovi bu

vijdon hisoblanadi. Shu boisdan, Sharq mutafakkirlari vijdon pokligi, oila, ota-ona, xalq, farzand burchi haqida olg'a surilgan g'oyalarning asosini insonparvarlik tashkil etadi.

Chunonchi, ota-ona farzandlarning o'zaro munosabati, burchi ma'naviy qadriyatlarining oltin kalitidir. Alisher Navoiy bu haqda quyidagicha fikrlaydi: "Boshni fido ayla ato qoshig'a, Jismni qil sadqa ano boshig'a. Tun-kunningga aylagali nur fosh, Birini oy angla, birisin quyosh".

Sharq mutafakkirlari didaktik xarakterdagi ilmiy asarlarida ma'naviy madaniyatni shakllantirishning shakl, usul va vositalarini qorishiq holda bayon etdilar. Chunki o'rta asr pedagogik fikrlar nazariyasi va amaliyoti tarbiyaning lisoniy shakl va usullariga tayangan. Ta'lim-tarbiya berishning vositasi esa amaliyot bo'lib hisoblangan. Bu qoida ayniqsa, Abu Ali ibn Sinoning tibbiy risolalarida, urjuzalarida, "Donishnoma" asarida, Kaykovusning "Qobusnoma", Yusuf Hos Hojibning "Qutadg'u bilig", Sa'diyning "Guliston", "Bo'ston", Alisher Navoiyning "Hayrat ulabror", "Mahbub ul-qulub" asarlariga bevosita taalluqlidir.

Markaziy Osiyo xalqlari ilm - fani va madaniyatini jahon miqyosiga olib chiqqan Markaziy Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotiga munosib xissa qo'shgan ulug' siymolardan biri Mirzo Ulug'bekdir. U, avvalo yosh avlodning aqliy va ma'rifiy tarbiyasiga katta ahamiyat berib, ularni dunyoviy bilimlarini egallashga da'vat etdi. Faqat rivojlangan fan va madaniyat inson tafakkurining komil topishini ta'minlashga ishonadi.

Mirzo Ulug'bek o'z pedagogik qarashlarida bolalarning jismonan sog'lom, harbiy hunarni puxta egallagan, jasur, mard bo'lib etishuviga aloxida ahamiyat beradi. Ulug'bekning fikricha, odam sog'lom va baquvvat bo'lishi uchun yoshlik chog'idayoq jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi, ta'lim - tarbiyada poraxo'rlik, qalloblik bo'lmasligi uchun mudarrislar odil va halol bo'lishi kerak.

Buyuk shoir va olim, fors - tojik mumtoz adabiyotning ulug' namoyondasi Nuriddin Abduraxmon Jomiy o'zidan keyin turli fan, adabiyot, jumladan pedagogikaga doir o'lmas me'ros qoldiradi. U o'z asarlarida, ayniqsa, nasriy yo'lda yozilgan «Bahoriston» asarida ta'lim - tarbiya masalalari xususida fikr bildirdi. Jomiy o'z asarlarida yoshlarni ilmlarini egallashga da'vat etadi. U o'z pedagogik qarashlarida kishilarni adolat, xushmuomalalik va dono so'z bilan zulmkorlarga ma'sir etishga da'vat etadi.

XULOSA

Ilk davrlarda ta'lim yoshlarga, ota-onalarning yashash uchun tabiatdan foydalanishi, uy-ro'zqor yuritish, o'zaro va tabiatga munosabat axloqi, odobi sifatida shakllana boshlagan bo'lsa, bilimlar hajmi kengaya boshlagach, maxsus tarbiyachilarga ehtiyoj tug'ila boshlangan. Ma'lum qabila, elat, millat miqyosidagi ta'lim-tarbiya qoidalari majmuasi kontseptsiyalarida ko'p hollarda alohida kishilar tomonidan takomillashtirilgan. Yoshlarga yoshligidan kasbga o'rgatish odat tusiga kirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2 tomlik. T.2. – Toshkent: Ma’naviyat, 1998.
2. Aliqulov H. Falsafiy meros va ma’naviy-axloqiy fikr rivoji. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2009.
3. Abu Homid Muhammad al-G‘azzoliy. Kimiyoi saodat. Ruh haqiqati. – Toshkent: Adolat, 2005.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O‘qituvchi. Matbaa ijodiy uyushmasi, 2006.
5. Komilov N. Komil inson haqida to‘rt risola. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997.
6. Muhammadiyev N.E. Ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb etikasi va estetik madaniyati - Toshkent, 2005.
7. Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 1998.
8. Akademik litsey va kasb-hunar maktablari uchun meyoriy-huquqiy hujjatlar to‘plami. O‘MKHTM. - Toshkent, 2005.
9. Mirsaidov K.J. Ixtisoslik fanlarini o‘qitish va ishlab chiqarish ta’limi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.